

Halina Łach

Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie

ORCID ID: 0000-0002-1279-7673

OBLICZA WOJNY

TOM 5 • MIASTO I WOJNA

ŁÓDŹ 2021 • ISBN 978-83-8220-699-9 • s.207-223

<https://doi.org/10.18778/8220-699-9.12>

DOŚWIADCZENIA SUWAŁEK Z PIERWSZEJ I DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Streszczenie. Suwałki przed pierwszą i drugą wojną światową leżały na wysuniętym północnym obszarze przygranicznym. Ze względu na położenie geograficzne doświadczyły dramatycznych skutków obu wojen. Przed wybuchem pierwszej wojny światowej były stolicą guberni suwalskiej położonej w północnej części Królestwa Polskiego będącego pod zaborem rosyjskim. Obszar guberni wyznaczała na zachodzie granica rosyjsko-pruska. Po zakończeniu wojny i odzyskaniu przez Polskę niepodległości Suwałki znalazły się w granicach II Rzeczypospolitej. Zostały siedzibą starostwa powiatu suwalskiego leżącego w obrębie województwa białostockiego położonego na północy kraju. Powiat na zachodzie graniczył z niemieckimi Prusami Wschodnimi, natomiast na północy i wschodzie z Litwą. Miasto położone w pobliżu granicy pruskiej miało duże znaczenie wojskowe. W razie wojny z Cesarstwem Niemieckim gubernia suwalska traktowana była przez Rosjan jako strefa osłony od strony zachodniej oraz jako przedpole do natarcia w głąb Prus Wschodnich. W II Rzeczypospolitej Suwalszczyzna stanowiła strefę buforową między Litwą i niemieckimi Prusami Wschodnimi oraz stwarzała warunki do planowania oskrzydającego ataku na jednego lub drugiego przeciwnika. Obie wojny światowe odcisnęły piętno na codziennym życiu miasta i jego mieszkańców. Po wyparciu Rosjan Suwałki i Suwalszczyzna znalazły się pod okupacją niemiecką. Okupanci prowadzili na ogromną skalę eksploatację ekonomiczną obszaru i ludności do końca wojny. Natomiast w okresie drugiej wojny światowej Suwalszczyzna została włączona do Rzeszy Niemieckiej i od pierwszych dni Niemcy przystąpili do fizycznej eksterminacji ludności.

Słowa kluczowe: Suwałki, gubernia suwalska, powiat suwalski, mieszkańcy Suwałk, wojna, okupacja

Wstęp

Problematyka popularyzacji dziejów regionów jest ciągle aktualna, szczególnie tych, które zapisały się na kartach historii. Do takich należą Suwałki, które doświadczyły dramatycznych skutków pierwszej i drugiej wojny światowej.

Miasto położone na obszarze pogranicza blisko granicy pruskiej w obu wojnach objęte było działaniami wojennymi i niszczycielską polityką okupanta niemieckiego. Skutki obu wojen światowych w XX w. przyniosły stratę i zubożenie ludności, zniszczenie mienia oraz wykluczenie miasta i regionu. Suwałki przed wybuchem pierwszej i drugiej wojny światowej leżały w strefie nadgranicznej. Ze względu na położenie geograficzne miały duże znaczenie wojskowe w planach wojennych. Przed wybuchem pierwszej wojny światowej były stolicą guberni suwalskiej leżącej w północnej części Królestwa Polskiego będącego pod zaborem rosyjskim. Granice obszaru guberni wyznaczała na zachodzie granica rosyjsko-pruska, na północy i wschodzie wyznaczały granice guberni kowieńskiej i wileńskiej ciągnące się wzdłuż rzeki Niemen, a na południu granica guberni łomżyńskiej¹.

W 1918 r., po zakończeniu pierwszej wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości granice kraju nie były jeszcze określone. Proces ustalania granic trwał pięć lat i zakończył się ostatecznie decyzją Rady Ambasadorów z 15 marca 1923 r. o uznaniu granicy z Litwą i Rosją Radziecką. W okresie walk o granice doszło do konfliktu z Litwą o Suwalszczyznę. W jego trakcie przy wsparciu dyplomacji Rady Najwyższej Ligi Narodów obszar guberni suwalskiej został podzielony linią demarkacyjną między Rzeczpospolitą a Litwą. Suwałki i część Suwalszczyzny znalazły się w granicach państwa polskiego. W odradzającej się Polsce wraz z przejmowaniem ziem z rąk zaborców była tworzona administracja terenowa i Suwałki zostały siedzibą starostwa powiatu suwalskiego leżącego w obrębie województwa białostockiego położonego na północy kraju. Powiat suwalski na zachodzie na odcinku 60 kilometrów graniczył z Niemcami Prusami Wschodnimi, natomiast na północy i wschodzie na odcinku 105 kilometrów z Litwą, jedynie południowa granica z powiatem augustowskim była granicą wewnętrzną².

W niniejszym artykule w ogólnym zarysie przedstawiono skutki, jakie przyniosły obie wojny światowe Suwałkom i ludności Suwalszczyzny. Wojny odcisnęły piętno na codziennym życiu mieszkańców i na długo były obecne

¹ J. BAZEWCZ, *Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego*, http://maps.mapywig.org/m/Polish_maps/various/Bazewicz_Atlas_geogr_ilustr_Kr%C3%B3l_Pol_1907/zbc16646_AGIKP_0169_mapa079_powiat_suwalski_gub._suwalskiej.jpg (dostęp: 30 XII 2020).

² M. SIDOR, *Powiat suwalski w okresie międzywojennym – podstawy prawne i organizacja administracji ogólnej oraz samorządu terytorialnego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, s. 34.

w ludzkiej świadomości. Rozważania naukowe są prowadzone w kontekście postawionych tez, które brzmią: Suwałki, położone na północy Królestwa Polskiego i w II Rzeczypospolitej, w obu wojnach światowych poniosły olbrzymie straty materialne, a ludność miasta doznała dramatycznych i tragicznych przeżyć spowodowanych polityką okupanta. Teza druga: w czasie wojen funkcjonowanie i życie miasta Suwałki było uzależnione od władz wojskowych i podporządkowane polityce okupanta.

Artykuł opiera się na opublikowanej literaturze przedmiotu autorstwa historyków zajmujących się badaniem dziejów wojskowych regionu suwalskiego takich jak: Tadeusz Radziwonowicz, Janusz Kopiał, Artur Ochał, Marek Sidor, Adam Czesław Dobroński, Krzysztof Skłodowski i innych.

Suwałki w czasie pierwszej wojny światowej

Do wybuchu pierwszej wojny światowej tereny północno-wschodnie Królestwa Polskiego leżały na pograniczu, które dzieliła granica rosyjsko-pruska. W granicach Królestwa Polskiego położona była gubernia suwalska, której cztery powiaty (władysławowski, wyłkowyszki, suwalski i augustowski) graniczyły z Prusami Wschodnimi. Wszystkie te powiaty leżały w strefie nadgranicznej i w czasie pierwszej wojny światowej znajdowały się w rosyjsko-niemieckim pasie wojennym przez prawie rok.

Przed wybuchem wojny do mieszkańców terenów północno-wschodnich królestwa docierały informacje o wydarzeniach dziejących się w polityce międzynarodowej³. Wiadomości i komunikaty prasowe donosiły o narastających antagonizmach politycznych i gospodarczych między największymi państwami europejskimi. Wkrótce sprzeczności i rywalizacja mocarstw doprowadziły do wybuchu wojny, która przyniosła ogromne cierpienia ludności cywilnej i straty materialne⁴.

Rosjanie doceniali w przyszłym konflikcie zbrojnym znaczenie wojskowe guberni suwalskiej. W wojennych planach obronnych jej obszar stanowić miał ważną strefę osłony cesarstwa od strony zachodniej. W koncepcjach ofensywnych

³ A.C. DOBRONSKI, *Łomża w latach 1866–1918*, Łomża–Białystok 1993, s. 201.

⁴ B. SIMMS, *Taniec mocarstw. Walka o dominację w Europie od XV do XXI wieku*, przekł. J. SZKUDLIŃSKI, Poznań 2015, s. 287.

z tego obszaru planowano natarcie zbrojne w głąb Prus Wschodnich z kierunku wschodniego i południowego oraz miał on być przedpolem dla armii rezerwowej tworzonej w sytuacji zagrożenia wojennego⁵. Należy dodać, że do przeprowadzenia operacji przeciwko wojskom niemieckim w Prusach Wschodnich Rosjanie przeznaczili dwie armie: 1. Armię pod dowództwem generała Pawła von Rennenkampa i 2. Armię dowodzoną przez generała Aleksandra Samsonowa⁶.

Od drugiej połowy XIX w. do wybuchu pierwszej wojny światowej Rosjanie w Suwałkach systematycznie rozbudowywali koszary i obiekty garnizonowe oraz zwiększali liczbę oddziałów wojska. W skład infrastruktury koszarowej wchodziło około 150 obiektów, wśród których znajdowały się m.in. budynki mieszkalne oficerskie i przeznaczone na zakwaterowanie żołnierzy służby czynnej, a także obiekty funkcyjne: budynki sztabowe, kasyna, ambulatoria i izby chorych, kuchnie, stołówki, łaźnie, pralnie, magazyny (broni, mundurowe, żywności, furazu), budynki warsztatowe oraz wozownie. W oddziałach kawalerii i artylerii budowano stajnie, ujeżdżalnie, kuźnie; organizowano ambulanse weterynaryjne i działownie. W Suwałkach na potrzeby wojska wybudowano również cerkiew pod wezwaniem św. Aleksandra Newskiego⁷.

Przed wojną rosyjski garnizon w Suwałkach był jednym z większych, kwatrowały w nim następujące jednostki i oddziały wojska rosyjskiego: 5. Brygada Strzelecka, w skład której wchodziły 17., 18., 19. i 20. Pułki Strzeleckie, 5. Strzelecki Dywizjon Artylerii, sztab 2. Dywizji Kawalerii, dowództwo 1. i 2. Brygady Kawalerii, 2. lejbu dragoński Pskowski Pułk Jej Wysokości Carycy Imperatorowej Marii Fiodorowny, 2. lejbu huzarski Pawłogradzki Pułk Imperatora Aleksandra III, 2. Dywizjon Artylerii Konnej i jego 3. Bateria⁸. Stacjonujące w Suwałkach wojsko wpływało na rozwój miejscowego handlu i rzemiosła, gdyż jednostki stanowiły doskonały rynek zbytu dla produktów wytwarzanych przez wielu rze-

⁵ A. AKSAMITOWSKI, *Militarna rola Narwi w kampaniach wojennych XX wieku*, Warszawa 2006, s. 105.

⁶ A.C. DOBROŃSKI, *Garnizony rosyjskie na Mazowszu i ich rola w życiu społeczno-gospodarczym regionu (koniec XIX w.–1914)*, [w:] *Miasta Mazowsza w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia społeczno-gospodarcze i kulturowe (do 1939 r.)*, red. J. SZCZEPAŃSKI, R. TURKOWSKI, Pułtusk–Warszawa 2013, s. 124.

⁷ K. SKŁODOWSKI, *Infrastruktura oraz „terenowe wyposażenie” garnizonu Suwałki (1922–1939)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 38.

⁸ W. JUSZKO, *Garnizon suwalski przed I wojną światową w materiałach Rosyjskiego Państwowego Wojskowo-Historycznego Archiwum w Moskwie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 15.

mieślników: szewców, krawców, rzeźników, piekarzy i stolarzy. Wokół koszar powstały zakłady rzemieślnicze i sklepiki, punkty sprzedaży wódki, zakłady fotograficzne. Korzyści mieli też okoliczni rolnicy. Byli dostarczycielami produktów żywnościowych dla żołnierzy, jak i paszy dla koni. Suwałki miały charakter rolniczy, bowiem znaczna część mieszkańców utrzymywała się z uprawy roli i hodowli zwierząt gospodarskich⁹.

Na przełomie wieków na terenie guberni nastąpił wzrost zaludnienia. Wynikał on z ogólnego ożywienia gospodarczego regionu. Szczególnie ludność wiejska przybywała do nadgranicznych miasteczek i powiatów guberni suwalskiej, szukając zatrudnienia. Dotyczyło to następujących miasteczek: Raczek, Bakałarzewa, Filipowa, Przerośli, Wiżajn¹⁰. Impuls do wzrostu liczby mieszkańców i rozwoju miast i miasteczek dały zapewne wielkie inwestycje: budowa linii kolejowej do Suwałk, stacji, dworca, budowa garnizonu wojskowego oraz powstawanie rozmaitych zakładów (cegielni, betoniarni czy tartaków). Zatrudnienie znalazło wielu rzemieślników: murarze, cieśle, stolarze, ślusarze, kowale¹¹.

Przed wybuchem pierwszej wojny światowej gubernia suwalska należała do najludniej zaludnionych terenów królestwa. Zamieszkiwało w niej 304 548 osób. W samych Suwałkach w 1902 r. mieszkało 20 910 osób¹². Przybywało ludności zwłaszcza w miejscowościach położonych blisko granicy z Prusami Wschodnimi ze względu na handel przygraniczny i przemysł.

Dnia 1 sierpnia 1914 r. Niemcy wypowiedziały wojnę Rosji. Jej wybuch poprzedziła powszechna mobilizacja ludności. Pierwsze pogłoski o mobilizacji częściowej i powszechnej w Rosji ukazały się już 29 i 30 lipca¹³. Jej ogłoszenie wprowadziło stan wojenny, postawiło w stan ostrego pogotowia ludność i garnizony wojska rosyjskiego w królestwie. Duże czerwone plakaty obwieszczające mobilizację z napisem w języku rosyjskim rozwieszano we wszystkich miastach i miasteczkach, w tym w Suwałkach. Otwarto punkty zbiorcze dla zgłaszających się rezerwistów, których wcielano do rosyjskiego wojska. Następnie kierowano ich

⁹ *Suwałki: miasto nad Czarną Hańczę*, red. J. KOPCIAŁ, Suwałki 2005, s. 122.

¹⁰ T. NARUSZEWICZ, *Rozwój miasteczek z obszaru powiatu suwalskiego w XVI–XXI wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 164.

¹¹ *Ibidem*, s. 161.

¹² *Wielka wojna. Suwalszczyzna i Zaniemenie 1914–1918*, oprac. K. SKŁODOWSKI, Suwałki 2014, s. 7–8.

¹³ M.M. GOŁOWIN, *Kampania rosyjska w 1914 roku: początek wojny i działania w Prusach Wschodnich*, Oświęcim 2013, s. 23.

do dworców kolejowych i dalej linią kolejową Grodno–Augustów–Suwałki–Olita lub taborami konnymi przerzucano do miejsc koncentracji oddziałów 1. i 2. Armii rosyjskiego Frontu Północno-Zachodniego w celu uderzenia na Prusy Wschodnie (stacja kolejowa w Suwałkach była miejscem wyładunku i zaopatrzenia)¹⁴.

Rozpoczęta mobilizacja zakłóciła spokój ludności w powiatach i gminach guberni suwalskiej. Większe miasta i miasteczka guberni stanowiły niemałe zaplecze rezerwistów, poborowych i ochotników kierowanych do jednostek wojskowych, które stacjonowały w garnizonie Suwałki. Z samego powiatu suwalskiego zmobilizowano 1085 mężczyzn, w tym 370 z Suwałk, 69 z gminy Wiżajny, 81 z gminy Kadaryszki, 15 z Przerośli i 17 z Andrzejewa. W pozostałych powiatach guberni suwalskiej liczba poborowych i rezerwistów była podobna. Powołani pod broń oraz ich najbliżsi znaleźli się w traumatycznej sytuacji. W Suwałkach i miasteczkach wybuchła panika, a w wioskach blisko granicy nastał strach, płacz i popłoch, gdyż obawiano się, że w każdej chwili mogą nadejść wojska niemieckie. Smutek zapanował w rodzinach, z których synowie i mężowie poszli na front. Rodziny „wśród lamentów” ruszały do kościołów, mając nadzieję, że dzięki boskiej pomocy zmobilizowani szczęśliwie wrócą do domu¹⁵.

Oddziały niemieckie naruszyły pas graniczny guberni suwalskiej w pierwszych dniach sierpnia. Grozę sytuacji wyolbrzymiały odgłosy wystrzałów znad granicy, zupełnie blisko od wiosek i miasteczek na pograniczu. Ostrzelane zostały wsie i większe miejscowości przygraniczne: Bakałarzewo, Filipów, Raczki, Lipówka.

Strach wśród ludności potęgowały wzmożone przez Rosjan działania ewakuacyjne. Według wcześniej przygotowanych planów ewakuacyjnych wyjeżdżali urzędnicy rosyjscy i polscy, w tym nauczyciele, ziemianie i działacze polityczni. Codzienne ze stacji kolejowej w Mławie odchodziły w kierunku na Warszawę pociągi ewakuacyjne. Przedstawiciele władz rosyjskich, przygotowując się do wyjazdu, starali się jednak zachować twarz i prestiż organów imperium rosyjskiego, zapewniając, że ich ewakuacja ma charakter chwilowy¹⁶.

¹⁴ A. STEMPIN, *Próba „moralnego podboju” Polski przez Cesarstwo Niemieckie w latach I wojny światowej*, Warszawa 2013, s. 34.

¹⁵ T. RADZIWNOWICZ, *Na tyłach frontu. O wojennej codzienności w guberni suwalskiej (1914–1915)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 61.

¹⁶ R. JUSZKIEWICZ, *Działania bojowe na pograniczu północnego Mazowsza i Prus Wschodnich oraz sytuacja ludności cywilnej w latach 1914–1915*, [w:] *Nad Bałtykiem, Pregolą i Łyną XVI–XX wiek. Księga Pamiątkowa poświęcona Jubileuszowi 50-lecia pracy naukowej Profesora Janusza Jasińskiego*, red. Z. RONDOMAŃSKA, Olsztyn 2006, s. 352.

Podobnie było w guberni suwalskiej. Według rosyjskich planów wojennych Suwałki i gubernia ze względu na przygraniczne położenie miały zostać objęte działaniami wojennymi. Dlatego przygotowywano plany ewakuacji pracowników różnych instytucji, funkcjonariuszy administracji, sądownictwa i policji oraz pracowników poczty i telegrafu. Na początku sierpnia władze przeprowadziły pierwszy etap ewakuacji w Suwałkach, a drugi na początku 1915 r. – wymuszony niepowodzeniami wojsk rosyjskich na froncie¹⁷.

Ewakuowana ludność udawała się do guberni wileńskiej, a latem 1915 r. z Wilna aż do guberni w Rosji centralnej. Z guberni suwalskiej i Suwałk również wyjeżdżały rodziny Polaków – oficerów armii rosyjskiej. Natomiast polscy ziemianie wraz z rodzinami opuszczali swoje majątki z powodu strachu przed Rosjanami, którzy podejrzewali ich o współpracę z Niemcami¹⁸. Rosjanie nie ewakuowali ludności z miejscowości pasa przygranicznego. Miejscowości tych miały bronić niewielkie oddziały rosyjskiej jazdy.

Duża część mieszkańców terenów wiejskich guberni suwalskiej zamierzała przetrwać ewentualne walki w swoich miejscowościach bądź w ich pobliżu. Ludność nie chciała pod żadnym względem opuszczać swoich domostw. Chłopi i właściciele majątków ziemskich wykopywali doły (ziemianki), które po nakryciu deskami i zasypaniu ziemią służyły jako schrony w czasie ostrzału okolicy i miejscowości. W prowizorycznych ziemiankach i schronach ludność również gromadziła i zabezpieczała żywność: mąkę, sól, cukier, ziemniaki, zboże i rzeczy najwartościowsze: zapalki, naftę, pamiątki rodzinne¹⁹.

Rosjanie zgodnie z przygotowanymi planami po skoncentrowaniu sił przeszli do natarcia. Dowodzona przez gen. Aleksandra Samsonowa 2. Armia „Narew” podjęła ofensywę na Prusy. Początkowo przebiegała ona pomyślnie, lecz po wielkiej klęsce Rosjan w bitwie pod Tannenbergiem i w bitwie nad wielkimi jeziorami mazurskimi Niemcy przeszli do przeciwuderzenia i szybko odzyskali utracony teren, wypierając oddziały rosyjskie z Prus Wschodnich.

Wojna się przedłużała, a front na terenach północno-wschodnich Królestwa Polskiego utrzymywał się do lipca 1915 r. Obszary guberni i Suwałk nasyczone były wojskiem rosyjskim i niemieckim. Trwająca wojna odcisnęła piętno na codziennym życiu mieszkańców. Już z chwilą ogłoszenia mobilizacji i ewakuacji

¹⁷ *Suwałki: miasto nad...*, s. 283 i 286.

¹⁸ T. RADZIWONOWICZ, *op. cit.*, s. 88.

¹⁹ *Ibidem*, s. 61.

urzędników carskich, ludność doświadczyła dramatycznych przeżyć. Bałagan i chaos towarzyszące ewakuacji sprzyjały przestępczości. Poczucie bezpieczeństwa mieszkańców znacznie obniżyła też ewakuacja urzędników, policji i straży. Wzrosła liczba rabunków, rozbojów i gwałtów²⁰.

Wielu mieszkańców Suwałk i guberni szybko odczuło pośredni wpływ wojny na swój byt: brak rąk do pracy w związku z wcieleniem mężczyzn do wojska, obowiązek dostarczania ogromnej liczby podwód niezbędnych do przewozu zaopatrzenia oraz angażowanie ludności do kopania okopów i tranzei. Rosyjskie jednostki wojskowe, które wyruszały z terenu guberni w czasie pierwszej i drugiej ofensywy w Prusach Wschodnich, potrzebowały ogromnych ilości chłopskich furmanek do przewozu zaopatrzenia, w drodze powrotnej zaś do transportu rannych i rekwizowanej żywności i pasz²¹. Ponadto maszerujące wojsko do granicy z Prusami dokonywało samowolnie rekwizycji podwód w zagrodach chłopskich. Chłopów posiadających konie przymusowo brano na podwody, z których to wypraw najczęściej wracali bez koni, a czasem i sami ginęli. Podobne sytuacje zdarzały się, gdy armia rosyjska rozpoczęła odwrót. Dłuższa nieobecność wielu mężczyzn powodowała, że ciężar prac w gospodarstwach dźwigały kobiety i dzieci.

W miarę przedłużania się wojny ludność coraz dotkliwiej odczuwała jej skutki. Mieszkańcom Suwałk i guberni suwalskiej żyło się coraz trudniej. Choć gubernie należały do regionów z dominacją rolnictwa, to rekwizycje, rabunek, zniszczenia oraz oderwanie ludzi od swoich miejsc pracy powodowały brak żywności. W miastach zaczęło brakować artykułów pierwszej potrzeby, w tym żywności, między innymi z powodu pogarszającej się sytuacji materialnej ludności wiejskiej wywołanej dużymi stratami i rekwizycją. Ponadto przerywały produkcję lub ją ograniczały rodzime fabryki i zakłady. Bardzo duże były niedostatki soli, cukru, kasz, jaj i wszystkich rodzajów mięsa²².

Do guberni suwalskiej napływały coraz liczniejsze transporty rannych. Szczególnie podczas letniej ofensywy Rosjan, a także jesienią 1914 r. Suwałki były zatłoczone rannymi, których widok stał się dla mieszkańców czymś powszednim. Ponieważ ciągle rannych przybywało, szpitale urządzano w budynkach suwalskich gimnazjów, męskiego i żeńskiego. Miasto zapełniło się rannymi

²⁰ A. CHWAŁBA, *Wielka Wojna Polaków 1914–1918*, Warszawa 2018, s. 205.

²¹ *Suwałki: miasto nad...*, s. 285.

²² *Ibidem*, s. 288.

już w październiku 1914 r., kiedy walki toczyły się w pobliżu. Na przełomie 1914 i 1915 r. – niezależnie od istniejących w Suwałkach stałych szpitali św. Piotra i Pawła oraz żydowskiego – rozlokowało się w mieście sześć ruchomych szpitali polowych, dwa etapowe lazarety Towarzystwa Czerwonego Krzyża z Carskiego Sioła i Orła, etapowy lazaret włościan guberni permskiej, 2. Etapowy Lazaret Dumy Państwowej oraz 8. Główny Punkt Ewakuacyjny i oddział tego punktu. Warunki sanitarne w szpitalach i lazaretach były potwornie trudne²³.

Od pierwszych dni wojny zaczęły się ujawniać braki w organizacji rosyjskiej administracji, pozbawionej oparcia w samorządzie terytorialnym i miejskim. Kiedy kradzieże i szaber stały się chlebem powszednim życia miast i wiosek, w tej sytuacji samorzutnie zaczęły powstawać organizacje, które zajęły się bezpieczeństwem i organizacją pomocy ludziom. Najczęściej przybierały postać komitetów obywatelskich. Tworzyły się spontanicznie z inicjatywy obywateli. W skład komitetów wchodził duchowni, wójtowie, przedstawiciele ziemiaństwa, towarzystw kredytowych, kupieckich, cechów rzemieślniczych, urzędnicy²⁴.

Niezwykle pilną sprawą było udzielenie pomocy ludności poszkodowanej wojną. Gubernia łomżyńska i suwalska należały do tych obszarów Królestwa Polskiego, które najbardziej jej potrzebowały. Suwałki stały się jednym z centrów organizacyjnych podejmowanych w tym celu działań. Początkowo zajęły się tym władze, które wystąpiły z inicjatywą tworzenia komitetów obywatelskich. Na początku sierpnia 1914 r. w Łomży powołano trzy Komitety: Samoobrony, Żywnościowy i Filantropijny. W Łomży Komitet Samoobrony przyjął 430 osób do milicji miejskiej i straży ogniowej. Zadaniem Komitetu było zagwarantowanie mieszkańcom bezpieczeństwa, kiedy policja rosyjska opuściła wraz z wojskiem ziemie guberni. Komitet organizował wtedy straże obywatelskie, rozciągając nadzór nad szabrownikami i włóczęgami. Komitet Żywnościowy podjął niezwłoczne badania cen towarów, a Filantropijny opiekował się rodzinami rezerwistów²⁵. W powiecie suwalskim komitet do spraw udzielania pomocy ludności poszkodowanej na skutek działań wojennych powstał w sierpniu 1914 r. W zorganizowanych przez ten komitet w niektórych wsiach punktach żywnościowych artykuły i produkty spożywcze rozdawano za darmo²⁶.

²³ *Ibidem*, s. 288.

²⁴ A. CHWAŁBA, *op. cit.*, s. 205 i n.

²⁵ A.C. DOBROŃSKI, *Łomża w latach...*, s. 202.

²⁶ *Suwałki: miasto nad...*, s. 290.

Długie i wyniszczające boje rosyjsko-niemieckie nad jeziorami mazurskimi zakończyły się w 1915 r. klęską Rosjan. Teren guberni suwalskiej został odłączony administracyjnie od pozostałych ziem Królestwa Polskiego. Z terytorium guberni suwalskiej Niemcy utworzyli najpierw Samodzielny Okręg Wojskowy Suwałki, który został podporządkowany głównodowodzącemu wojskiem niemieckim na wschodzie (Oberbefehlshaber Ost – w skrócie Ober-Ost). W jego ramach dotychczasowe powiaty suwalski i augustowski tworzyły Wojskowy Powiat Administracyjny Suwałki. Rozporządzeniem z 7 czerwca 1916 r. wcielono go do okręgu Wilno–Suwałki, a rok później do Wielkiego Okręgu Administracyjnego Litwa²⁷.

Niemcy w okupowanych Suwałkach przystąpili do przebudowy całokształtu życia gospodarczego, społecznego i politycznego, podporządkowując je interesom Rzeszy. Pełnię władzy sprawowała niemiecka administracja wojskowa. Językiem urzędowym stał się niemiecki. Wprowadzono niemiecki kodeks karny i szeroki system kar administracyjnych. Osoby cywilne poddano jurysdykcji wojskowej. Ograniczono prawo do zrzeczania się, prawo do zebrań, stowarzyszeń i zgromadzeń²⁸.

Okupanci przystąpili do zakrojonej na ogromną skalę eksploatacji okupowanego terenu. Suwalską wieś dotknęły rekwizycje inwentarza i pól. Na rolników nałożyli świadczenia w naturze (w zbożu, mięsie, nabiale) oraz karne kontrybucje. Na mieszkańców nałożono wysokie podatki i też karne kontrybucje. Na potrzeby niemieckiego przemysłu wojennego w sposób rabunkowy dopuszczano się płądrowania i konfiskaty z nieruchomości przedmiotów stałych, żeliwnych, mosiężnych i miedzianych²⁹. Uciążliwa okupacja niemiecka trwała na Suwalszczyźnie do września 1919 r. i uświadomiła mieszkańcom Suwałk zaborcze i niszczyielskie intencje wroga.

Suwałki i Suwalszczyzna podczas drugiej wojny światowej

Po odzyskaniu niepodległości położenie geograficzne Suwałk również było niekorzystne. Miasto i powiat suwalski leżały na obszarze strefy nadgranicznej daleko wysuniętej na północ kraju (tzw. występ suwalski) – podobnie jak

---

²⁷ J. SZLASZYŃSKI, *Augustów w początkowym okresie pierwszej wojny światowej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 129.

²⁸ *Wielka wojna. Suwalszczyzna...*, s. 81.

²⁹ *Ibidem*.

w Królestwie Polskim. Obszar ten dla Polski stanowił strefę buforową między Litwą, Rosją czy Prusami Wschodnimi. Jak pisał Wiesław Łach – „niewielka szerokość tego obszaru stwarzała wiele problemów w planowaniu działań obronnych, ale też umożliwiała wykonywanie oskrzydającego uderzenia na jednego lub drugiego przeciwnika, zakładając, że działania wojenne będą prowadzone tylko z jednym z nich. W wypadku prowadzenia wojny z dwoma przeciwnikami siły zbrojne rozlokowane na tym terenie były narażone na szybkie odcięcie i zniszczenie”³⁰.

W okresie międzywojennym Suwałki stanowiły jeden z największych garnizonów wojskowych II Rzeczypospolitej. Po włączeniu Suwałk i Suwalszczyzny w granice Rzeczypospolitej pozostały po Rosjanach i oddziałach niemieckich liczne obiekty koszarowe, place i tereny ćwiczebne. Infrastruktura wojskowa wymagała dużych nakładów finansowych ze względu na ogromne zniszczenia, których dokonali zaborcy. Niemniej władze państwowe i wojskowe odrodzonej Polski postanowiły je zaadaptować i wykorzystać na potrzeby wojska ze względu na położenie Suwałk blisko granicy z Niemcami i Litwą. Choć prace sprowadzały się do remontów i adaptacji budynków już istniejących, to w późniejszym czasie pojawiły się nowe inwestycje na potrzeby wojska³¹. Stan liczebny i skład jednostek garnizonu ulegały zmianom. Po przejściu Wojska Polskiego na stopę pokojową i ustaleniu stałej dyslokacji w Suwałkach rozlokowane zostały m.in.: dowództwo brygady i dwa pułki kawalerii, dywizjon artylerii konnej, pułk piechoty, dywizjon artylerii polowej, jednostki pomocnicze i służby oraz formacje graniczne do ochrony polsko-pruskiej i polsko-litewskiej granicy państwowej. Oddziały garnizonu suwalskiego terytorialnie podlegały Dowództwu Okręgu Korpusu nr III Grodno³².

Pod koniec lat trzydziestych XX w. niespokojna sytuacja międzynarodowa wpłynęła na suwalski garnizon wojskowy. Napięte stosunki polsko-niemieckie spowodowane eskalacją żądań wobec Polski skłoniły władze wojskowe do podjęcia działań mających na celu zwiększenie gotowości obronnej kraju na wypadek wojny. Już w marcu 1939 r. przeprowadzono częściową mobilizację wojska w Suwałkach oraz postawiono w stan gotowości pododdziały Suwalskiej Brygady Kawalerii³³.

³⁰ W.B. ŁACH, *Polska północna w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926*, Olsztyn 2010, s. 141 i 148.

³¹ K. SKŁODOWSKI, *op. cit.*, s. 35.

³² *Ibidem*.

³³ J. SZLASZYŃSKI, *Mobilizacja i przygotowanie obronne 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w 1939 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 221.

Na wypadek wojny z Niemcami władze wojskowe powołały związek operacyjny Wojska Polskiego Samodzielną Grupę Operacyjną (SGO) „Narew”. Jej głównym zadaniem miała być obrona granicy polsko-niemieckiej od styku z granicą litewską na wschodzie po linię Chorzele–Goworowo na zachodzie, a ponadto osłona wschodniego skrzydła Armii „Modlin” i szlaku kolejowego Warszawa–Białystok–Grodno oraz utrzymanie linii rzek Narwi i Biebrzy. Obszar obrony został podzielony na 6 odcinków: „Augustów”, „Osowiec”, „Wizna”, „Łomża”, „Nowogród” i „Ostrołęka”. Obronę odcinka „Augustów” powierzono Suwalskiej Brygadzie Kawalerii z zadaniem powstrzymania naporu wojsk niemieckich na obszar występu suwalskiego³⁴.

Postawione przed dowództwem Suwalskiej Brygady Kawalerii zadanie osłony i obrony pasa o szerokości przeszło 100 kilometrów wymusiło wzmocnienie sił brygady przez podporządkowanie jej stacjonujących w Suwałkach jednostek oraz przydzielenie jej innych oddziałów zmobilizowanych. Dlatego w przededniu wybuchu drugiej wojny światowej nastąpiły ostatnie zmiany organizacyjne stacjonujących w Suwałkach wojsk. Przed ogłoszeniem mobilizacji alarmowej w mieście stacjonowały następujące oddziały wojska: Suwalska Brygada Kawalerii, 2. Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego, 3. Pułk Strzelców Konnych, samodzielny pluton ciężkich karabinów maszynowych ochrony sztabu, 11. pluton żandarmerii, 4. Dywizjon Artylerii Konnej, 11. pluton sanitarny, 84. bateria artylerii przeciwlotniczej z 2. dywizjonu artylerii przeciwlotniczej, 31. dywizjon pancerny z 7. Batalionu Pancernego w Grodnie, drugi pluton 13. eskadry obserwacyjnej, 29. Batalion KOP „Suwałki” rozformowany na początku 1939 r., Posterunek Żandarmerii KOP przy 29. Batalionie Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) „Suwałki” oraz Komenda Obwodu „Suwałki” Straży Granicznej. Ponadto dowódcy Suwalskiej Brygady Kawalerii podporządkowano: 41. Pułk Piechoty, 1. dywizjon 29. Pułku Artylerii Lekkiej, Pułk Piechoty KOP „Głębokie”, Batalion KOP „Sejny” oraz baterię artylerii KOP „Kleck”³⁵.

Wszystkie jednostki stacjonujące w Suwałkach w nocy z 23 na 24 sierpnia otrzymały rozkaz rozpoczęcia mobilizacji alarmowej. Po jej zakończeniu większość oddziałów opuściła miasto, aby zająć wyznaczone miejsca postoju

---

³⁴ W.B. ŁACH, *System obronny na Warmii i Mazurach w czasie II wojny światowej*, Węgorzewo 2002, s. 67.

³⁵ *Suwałki: miasto nad...*, s. 445.

na pograniczu polsko-niemieckim: rejon Wizajń, linię Raczki–Bakałarzewo, rejon wioski Szwajcaria i Jeleniewo. W garnizonie pozostały jedynie oddziały pomocnicze, służby kwatermistrzowskie oraz wyznaczone do obrony przeciwlotniczej miasta pododdziały ciężkich karabinów maszynowych. Jednocześnie trwały przygotowania do ewakuacji rodzin oficerów i podoficerów i pułkowych akt. Punktem docelowym ewakuowanych rodzin i dokumentów były okolice Parczewa w Lubelskiem³⁶.

W ramach mobilizacji wielu mieszkańców powiatu suwalskiego zostało objętych obowiązkiem dostarczenia koni, uprzęży, wozów i taborów. Podwozy wysyłane były na zaopatrzenie wojska przez władze powiatowe i wójtów gmin, najpierw na place pułkowe w celu sprawdzenia stanu sprzętu. Zmobilizowane wozy i uprzęż nie zawsze były w dobrym stanie, więc najpierw na miejscu je brakowano, uzupełniano, a następnie zaprzęgano w konie taborowe i przekazywano oddziałom wojska.

Wojna dotarła do Suwałk 2 września 1939 r. Na Suwalszczyźnie nie doszło na dużą skalę do działań zbrojnych, gdyż obszar ten nie miał dla niemieckiego dowództwa większego znaczenia operacyjnego. Niemniej już w drugim dniu wojny samoloty niemieckie zbombardowały w mieście dworzec kolejowy i koszary 41. Pułku Piechoty, a w strefie nadgranicznej w okolicach Suwałk niewielkie oddziały niemieckie ostrzelały posterunki Straży Granicznej. Wypadki rozpoznawcze, czaty w strefie nadgranicznej podejmowały również pododdziały Suwalskiej Brygady Kawalerii, ale nie dochodziło do dużych starć zbrojnych z nieprzyjacielem wzdłuż granicy z Prusami Wschodnimi³⁷.

Niebawem sytuacja na froncie i konieczność wojenna spowodowały, że Suwałki pospiesznie opuściły oddziały Suwalskiej Brygady Kawalerii i bez walki przeszły na linię obronną Narwi. W celu wzmocnienia obrony granicy do Suwałk dyslokowany został stacjonujący w Sejnach 24. Batalion KOP „Sejny”. Wraz z oddziałami 3. Pułku Piechoty KOP miał zabezpieczać atak wojsk niemieckich na odcinek obrony „Augustów” ciągnący się od Rajgrodu po Wizajny³⁸.

³⁶ J. SZLASYŃSKI, *Mobilizacja i przygotowanie...*, s. 230.

³⁷ A.C. DOBROŃSKI, *Nieznane źródło do września 1939 r. na Suwalszczyźnie. Dziennik bojowy por. Piotra Łazarewicza, dowódcy kompanii Straży Granicznej „Filipów”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 150.

³⁸ W. KOWALSKI, „Hej tam na granicy od Sejn na Podole...” *Z dziejów 24 baonu Korpusu ochrony Pogranicza „Sejny”*, Sejny 1995, s. 108.

Pod koniec września oddziały wojska polskiego wycofały się z Suwałk. Na krótko do miasta wkroczyły wojska sowieckie i w ciągu kilku dni zajęły Suwalszczyznę. Po podpisaniu 28 września 1939 r. radziecko-niemieckiego układu o przyjaźni i granicach Suwalszczyzna została anektowana do Rzeszy Niemieckiej. Wcieloną do Prus Wschodnich Suwalszczyznę nazwano Süd Ostpreussen, a Suwałki – Sudauen. Zgodnie z postanowieniami układu Rosjanie opuścili miasto i 12 października 1939 r. zajęły je wojska niemieckie. Pierwszym dowódcą garnizonu w Suwałkach został generalleutnant Albrecht Brand. Zdarto z gmachów polskie orły i napisy. Władzę w Suwałkach objął mianowany przez Ericha Kocho komisarz obwodu Eugen Dorss. Szefem tajnej niemieckiej policji został Waldemar Macholl³⁹. Dla Suwałk rozpoczął się okres czteroletniej okupacji niemieckiej.

W trakcie kampanii wrześniowej działania wojenne oszczędziły zabudowę Suwałk. Miasto nie uległo dużym zniszczeniom, większość budynków pozostało nienaruszonych. Druga wojna światowa zapisała się jednak w pamięci społeczeństwa Suwałk jako okres fizycznej eksterminacji ludności polskiej i terroru. Po wycofaniu z Suwalszczyzny zarządu wojskowego Niemcy przystąpili do organizacji administracji cywilnej i stopniowego wdrażania prawodawstwa obowiązującego na terenie Rzeszy. Administrację powiatową sprawował komisarz powiatu (Kreis-komissariat) z landratem na czele. Podlegało mu w terenie trzynastu Amtskommissariatów, którym z kolei podlegały gminy (z wójtem na czele), a tym gromady (z sołtysami). Powiat suwalski z Suwałkami podlegał rejencji gąbińskiej.

Wzorem okupacji z okresu pierwszej wojny światowej główne zadania niemieckich władz administracyjnych sprowadzały się do takiej organizacji życia społeczno-gospodarczego, aby zaspokoić potrzeby Niemiec, a w szczególności trwającej wojny. Przejęto zapasy żywności i towarów, wprowadzono reglamentację produktów spożywczych oraz unormowano ceny podstawowych towarów, które uległy znacznejwyżce. Wraz z upływem czasu zaczęto przejmować mienie Polaków i Żydów z wysiedlonych gospodarstw i domostw, przekazując je urzędom powierniczym, które organizowały konfiskatę i grabież majątku. Na potrzeby gospodarki Rzeszy wielu mieszkańców Suwałk kierowano do przymusowej pracy w niemieckich gospodarstwach rolnych w Prusach Wschodnich bądź wywożono na przymusowe roboty w głąb Rzeszy⁴⁰.

³⁹ A. OMILJANOWICZ, *Było to nad Czarną Hańczę*, Warszawa 1965, s. 6.

⁴⁰ A. STEMPIN, *op. cit.*, s. 106–112.

Od pierwszych dni okupacji Suwałk Niemcy przystąpili do organizowania sił porządkowo-policyjnych, sądownictwa i administracji podatkowej. Utworzono policję i placówkę gestapo. Do głównych jej zadań należało zabezpieczanie granic, prowadzenie rozpoznania kontrwywiadowczego, zwalczanie przestępstw politycznych i ruchu oporu. Powołano również w Suwałkach ekspozyturę Niemieckiej Listy Narodowej, specjalny urząd mający na celu realizację polityki narodowościowej na ziemiach wcielonych do Rzeszy. W czasie okupacji niemieckie władze dokonały eksterminacji ludności żydowskiej oraz polskiej inteligencji. W Suwałkach założono także dwa obozy pracy, a niedaleko od miasta obóz jeńiecki (Stalag IF) dla Rosjan, których w tym miejscu zginęło ok. 50 tysięcy.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Aksamitowski A., *Militarna rola Narwi w kampaniach wojennych XX wieku*, Warszawa 2006.
- Chwałba A., *Wielka Wojna Polaków 1914–1918*, Warszawa 2018.
- Dobroński A.Cz., *Garnizony rosyjskie na Mazowszu i ich rola w życiu społeczno-gospodarczym regionu (koniec XIX w.–1914)*, [w:] *Miasta Mazowsza w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia społeczno-gospodarcze i kulturowe (do 1939 r.)*, red. J. Szczepański, R. Turkowski, Pułtusk–Warszawa 2013, s. 121–140.
- Dobroński A.Cz., *Łomża w latach 1866–1918*, Łomża–Białystok 1993.
- Dobroński A.Cz., *Nieznane źródło do września 1939 r. na Suwalszczyźnie. Dziennik bojowy por. Piotra Łazarewicza, dowódcy kompanii Straży Granicznej „Filipów”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2010, t. 10, s. 145–171.
- Gołowin M.M., *Kampania rosyjska w 1914 roku: początek wojny i działania w Prusach Wschodnich*, Oświęcim 2013.
- Juszkiewicz J., *Działania bojowe na pograniczu północnego Mazowsza i Prus Wschodnich oraz sytuacja ludności cywilnej w latach 1914–1915*, [w:] *Nad Bałtykiem, Pregotą i Łyną XVI–XX wiek. Księga Pamiątkowa poświęcona Jubileuszowi 50-lecia pracy naukowej Profesora Janusza Jasińskiego*, red. Z. Rondańska, Olsztyn 2006.
- Juszko W., *Garnizon suwalski przed I wojną światową w materiałach Rosyjskiego Państwowego Wojskowo-Historycznego Archiwum w Moskwie*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 15–24.
- Kowalski W., *„Hej tam na granicy od Sejny na Podole...” Z dziejów 24 baonu Korpusu ochrony Pogranicza „Sejny”*, Sejny 1995.

- Łach W.B., *Polska północna w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926*, Olsztyn 2010.
- Łach W.B., *System obronny na Warmii i Mazurach w czasie II wojny światowej*, Węgorzewo 2002.
- Naruszewicz T., *Rozwój miasteczek z obszaru powiatu suwalskiego w XVI–XXI wieku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 155–171.
- Omiljanowicz A., *Było to nad Czarną Hańczę*, Warszawa 1965.
- Radziwonowicz T., *Na tyłach frontu. O wojennej codzienności w guberni suwalskiej (1914–1915)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 59–93.
- Sidor M., *Powiat suwalski w okresie międzywojennym – podstawy prawne i organizacja administracji ogólnej oraz samorządu terytorialnego*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2009, t. 9, Suwałki 2009, s. 33–42.
- Simms B., *Taniec mocarstw. Walka o dominację w Europie od XV do XXI wieku*, przekł. J. Szkudliński, Poznań 2015.
- Skłodowski K., *Infrastruktura oraz „terenowe wyposażenie” garnizonu Suwałki (1922–1939)*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2007, t. 7, s. 35–50.
- Stempin A., *Próba „moralnego podboju” Polski przez Cesarstwo Niemieckie w latach I wojny światowej*, Warszawa 2013.
- Suwałki: miasto nad Czarną Hańczę*, red. J. Kopiał, Suwałki 2005.
- Szlaszyński J., *Augustów w początkowym okresie pierwszej wojny światowej*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 119–130.
- Szlaszyński J., *Mobilizacja i przygotowanie obronne 1 Pułku Ułanów Krechowieckich w 1939 roku*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2014, t. 14, s. 221–242.
- Wielka wojna. Suwalszczyzna i Zaniemenie 1914–1918*, oprac. K. Skłodowski, Suwałki 2014.

Netografia

- Bazewicz J., *Atlas geograficzny ilustrowany Królestwa Polskiego*, http://maps.mapywig.org/m/Polish_maps/various/Bazewicz_Atlas_geogr_ilustr_Kr%C3%B3l_Pol_1907/zbc16646_AGIKP_0169_mapa079_powiat_suwalski_gub._suwalskiej.jpg (dostęp: 30 XII 2020).

Halina Łach

SUWAŁKI CITY EXPERIENCES FROM THE FIRST AND SECOND WORLD WAR

Summary. Before the First and Second World Wars, Suwałki was situated in the extreme northern border area. Due to their geographic location, they experienced the dramatic effects of both wars. Before the outbreak of World War I, it was the capital of the Suwałki's Governorate

in the northern part of the Kingdom of Poland under Russian rule. The area of the Governorate was delimited in the west by the Russian-Prussian border. After the end of the war and Poland's independence regaining, Suwałki became part of the Second Polish Republic. They became the seat of the Suwałki's District Office of the lying within the Białystok voivodeship in the north of the country. The district bordered on German East Prussia in the west, and with Lithuania in the north and east. The city located near the Prussian border was of great military importance. In the event of a war with the German Empire, the Suwałki's Governorate was treated by the Russians as a protection zone from the western side and as a foreground for the concentration of troops and an attack deep into East Prussia. In the Second Polish Republic, the Suwałki Region was a buffer zone between Lithuania and German East Prussia. It also created the conditions for planning a flanking attack on one or the other enemy. Both world wars left their mark on the everyday life of the city and its inhabitants. After the Russians were forced out, Suwałki and the Suwałki Region found themselves under German occupation. The occupiers exploited the area and population economically until the end of the war. However, during the Second World War, the Suwałki Region was incorporated into the German Reich and from the first days the Germans started to exterminate the population physically.

Keywords: Suwałki, Suwałki's Governorate, Suwałki's District, inhabitants of Suwałki, war, occupation